

**Formation of functional literacy of primary school students through
the development of speech activity**

G.Zhussupbekova¹ A.Zhumadil¹

¹*Sh.Ualikhanov Kokshetau State University*

(Kokshetau, Kazakhstan)

Abstract

The article considers the problem of the formation of functional literacy of a primary school student through the development of speech activity. The relevance of the issue of the formation of functional literacy of students is repeatedly touched upon in legal acts in the field of education, which clearly indicate its importance among the younger generation in the education of a competitive personality that meets modern requirements. Based on a theoretical analysis of the ideas and views of foreign and domestic scientists, the author determines the constituent components in the structure of the concept of a functionally competent person. It reveals in a broad sense the definition of the term “speech activity”. Summarizes the nature of the types of speech activity: listening, speaking, reading and writing. She notes that the study of subjects from the educational field “Language and Literature” is of great importance in the formation of the functional literate personality of students in the educational process of primary school, while the update educational content, through cross-cutting topics, contributes to the development of cognitive abilities, self-esteem, critical thinking, and adaptation to the environment.

Keywords: functional literacy, communication skills, intellectual speech skills, speech activity, language.

Редакцияға 07.07.2020 қабылданды.

FTAMP 14.07.03

¹*Г.БАЯЛИЕВА, ¹Т.Н.ЖУНДЫБАЕВА*

¹*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан), turarkhan.2011@mail.ru
<https://doi.org/10.51889/2020-4.2077-6861.19>*

**ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗДЕРІНІҢ ТИПТЕРІ, ФОРМАЛАРЫ
ЖӘНЕ ДИНАМИКАСЫ**

Аңдатпа

Мақалада қазіргі таңда жасөспірімдердің арасында белең алып келе жатқан девиантты мінез – құлықтың типтері, формалары, динамикасы қарастырылған. Сонымен қатар «Девиант» термині ғылымның қай салаларында кең таралғандығы, ауытқушылық туралы шетелдік зерттеушілердің тұжырымдамалық тәсілдерінің алуан түрлерін бірнеше жетекші теориялық бағыттарға, яғни: биологиялық, психологиялық және әлеуметтік ғылымдар деп топтастырып айтылған. Жасөспірімдерде кездесетін ауытқудың салалары, дейгейлеріне сипаттама берілген. Жасөспірімнің девиантты мінез-құлқын зерттеу оны халықтың басқа топтарынан бөліп және девиацияның өзіне ғана тән әлеуметтік көрсеткіштерін анықтауды талап етеді. Девиантты жасөспірімдердің сипаттамаларын анықтау кезінде осы жастағы ерекшеліктерді, сондай-ақ қоғамдағы девиацияның жоғары деңгейін тікелей анықтайтын және ұстап тұратын әлеуметтік өмірдің бірқатар жағдайларын ескеру қажет.

Түйін сөздер: девиант; девиантты мінез-құлық; жасөспірім; психология; әлеуметтану; ауытқушылық; әлеуметтік ауытқу; субъект.

Кіріспе. Кез-келген қоғамның өмірі малар мен мінез-құлық үлгілерінің болу-әлеуметтік бақылау мен басқарудың маңызды ымен сипатталады. Адамзат тарихында құралы болып табылатын әлеуметтік норм-қалыптасқан нормативті шарттарға сәйкес

барлық мүшелері бірыңғай әрекет ететін қоғам табу мүмкін емес. Орташа нормадан оң немесе теріс бағытта күрт ауытқу қоғамның тұрақтылығын бұзады. Соңғы онжылдықтарда біздің елімізде әлеуметтік нормалардың бұзылуы кең етек алып, бұл мәселені зерттеу ғалымдардың назарына өзіне аударды. «Девиант» термині криминология, педагогика, медицина, құқықтық статистика, әлеуметтану, психология және басқа ғылымдарда кең таралған [1].

Зерттеу әдіснамасы. Ауытқушылық туралы шетелдік зерттеушілердің тұжырымдамалық тәсілдерінің алуан түрлерін бірнеше жетекші теориялық бағыттарға топтастыруға болады: биологиялық, психологиялық және әлеуметтік ғылымдар [2; 3].

XIX ғасырдың екінші жартысында органикалық әлемде үстемдік ететін және биологиямен ашылған заңдылықтар арқылы қоғамды, әлеуметтік құбылыстарды және қоғамдық өмірдегі өзгерістерді түсіндіретін биологиялық теориялар дами бастады. Ауытқуды зерттеуде биологиялық мектептің ең жарқын өкілдері С.Лозбросо, Э.Крепмер, В.Шелдон, Т. Прайс.

XIX ғасырда итальяндық дәрігер С.Ломбросо адамның девиантты әрекеті мен оның денесінің нақты физиологиялық құрылымы арасындағы байланысты анықтады. Кейінірек әйгілі американдық дәрігер В.Шелдон ауытқуға бейім адамның физиологиялық типін анықтады. Оның ойынша, бұл дене құрылымының келесі эпитеттері бар мезоморфты түрі: «ауыр салмақты», «бұлшықетті» және «атлетикалық». Сонымен қатар, атақты австриялық дәрігер-психиатр, психолог Э.Крепмер ауытқудың биологиялық тұжырымдамасын ұстана отырып, адамның дене құрылымымен оның мінез-құлқының өзара байланысы бар деп мәлімдеді [4].

Қазіргі кезде девиантты мінез-құлықты зерттеу екі бағытта қарастырылады: біріншісі-психикалық денсаулық нормасынан ауытқыған мінез-құлық ретінде (жүйке аурулары, психосоматикалық бұзылулар, паталогиялық күй және т.б.); екіншісі – «әлеуметтендіру – дезадаптация – окшаулау»

құқықтық, мәдени және әлеуметтік нормаларды бұзумен байланысты әлеуметтікке қарсы мінез-құлық.

С.А.Беличева девиантты мінез-құлықтағы әлеуметтік ауытқуды былайша топтастырады:

а) пайдакүнемдік бағыттар: материалдық, қаржылық, мүліктік пайда табуға ұмтылумен байланысты заң бұзушылық, теріс қылық. Бұлар: ұрлық, тонау, алыпсатарлық, алаяқтық және т.б.;

ә) қастандық бағыттар: жеке тұлғаға қарсы бағытталған әрекеттер: тіл тигізу, бұзақылық, ұрып соғу, өлтіру, зорлау және т.б.;

б) әлеуметтік енжар түрлері: белсенді өмір салтынан қашқақтау, азаматтық міндеттерден бас тарту, жеке және әлеуметтік мәселелерді шешуге құлықсыз болу [5]. Бұл топқа жұмыстан, оқудан бас тарту, кезбелік, маскүнемдік, нашакорлық, токсикомания, өз-өзіне қол жұмсау және т.б. жатады. Сондықтан да мінез-құлық пен дамудағы ауытқушылықтармен жүргізілетін түзету психологиялық және педагогикалық жұмыстардың болмысы мен табиғатын анықтау үшін арнайы білім беру мекемелерінің ғылыми жаңалықтарына, алдын алу психологиясы мен арнайы педагогика салаларындағы ғылыми зерттеулерге баса назар аудару қажет

Әрбір жаңа буынның қалыптасуы күрделі қарама-қайшылықты процесс. Қоршаған ортадағы өзгерістер, қоғамның объективті шарттары және жастардың әлеуметтенуі жаңа буынның мінез-құлқының типтері мен формаларының ерекшеліктерінің, айырмашылықтарының қалыптасуын анықтайды. Қазіргі жасөспірімдер мен жастар ортасында девиантты мінез-құлықтың таралуы оның пайда болу себептерін, шарттары мен факторларын анықтайтын ғылыми зерттеулердің маңызы зор. Балалық шақ пен жасөспірім кезіндегі девиантты мінез-құлықтың қалыптасуын зерттеушілер тұлғаны қалыптастыру процесімен (Д.И.Фельдштейн, Э.Эриксон, Д.С.Сагатовская), отбасының теріс әсерімен (Т.А.Гурко, И.Ф.Дементьева,

А.Бандура, М.И.Буянов, А.И.Захаров) және дәл сол жасөспірімдер сияқты қоршаған орта талаптарының әсер етуімен (А.В.Петровский) түндіреді. Бірқатар авторлардың пікірінше, қазіргі қоғамдағы девиацияның көбеюі – бұл компьютерлік ойындар әлемінің әсері (О.Ю.Ермолаев, Т.М.Марютина).

Француз ойшылы Г.Тардт түсіндіргендей, девиация еліктеу теориясының негізінен туындайды. «Әлеуметтік шығу тегінің кез келген ұқсастықтары – оның барлық түрлеріне еліктеудің тікелей немесе жанама салдары». Ол адамдар «бір-біріне тәуелді» деген идеяны «еліктеу заңының» арқасында «көндіру» әрекетінің арқасында жасайды деп өз ойын білдірді. Жасөспірім кезінде ол сезімдік, эмоционалды реакцияларға еліктеу зияткерліктен гөрі маңызды рөл атқарады деп санады. «Балалардың бір-біріне немесе көшбасшы болған жолдастардың біріне еліктеп, өз ортасында алатын тәрбиесі, әрқашан мұғалімдерінен алатын тәрбиені еңсереді», – деп жазды [6]. Жасөспірімнің девиантты мінез-құлқын зерттеу оны халықтың басқа топтарынан бөліп және девиацияның өзіне ғана тән әлеуметтік көрсеткіштерін анықтауды талап етеді. Девиантты жасөспірімдердің сипаттамаларын анықтау кезінде осы жастағы ерекшеліктерді, сондай-ақ қоғамдағы девиацияның жоғары деңгейін тікелей анықтайтын және ұстап тұратын әлеуметтік өмірдің бірқатар жағдайларын ескеру қажет.

Жасөспірім кезеңіндегі қарама-қайшылықтар мен қиындықтардың туындау себептері жеке тұлғаның қалыптасуының жас ерекшеліктеріне, қарым-қатынас шеңбері мен сапасына, отбасылық қатынастарға, сондай-ақ қоғамда болып жатқан әлеуметтік-экономикалық процестерге байланысты. Осы факторлардың үйлесуі қолайлы жағдайда сау, жан-жақты тұлғаны қалыптастыруға негіз бола алады. Әлеуметтену процесінің бұзылуынан, жоғарыда айтылған факторлардың немесе басқа факторлардың жеткіліксіз болуына байланысты жасөспірімнің, содан кейін

ересек адамның мінез-құлқындағы әртүрлі ауытқуларды байқауға болады [7; 8].

Мертонның девиантты мінез-құлқының типологиясы мәдени мақсаттар мен оларға қол жеткізудің әлеуметтік жолдары арасындағы алшақтық ретінде ауытқу туралы идеяларға негізделген. Осыған сәйкес ол ауытқудың төрт мүмкін түрін анықтайды:

– қоғамның мақсаттарымен келісуді және оған қол жеткізудің жалпы қабылданған тәсілдерінен бас тартуды білдіретін инновациялар («жаңашылдарға» жезөкшелер, қарақшылар, «қаржылық пирамидаларды» құрушылар, ұлы ғалымдар кіреді);

– белгілі бір қоғамның мақсаттарын теріске шығарумен және оған жету жолдарының маңыздылығын абсурдтық асыра көрсетумен байланысты ритуализм, мысалы, бюрократ әр құжатты мұқият толтыруды, екі рет тексеруді, төрт данада толтыруды талап етеді, бірақ бастысы ұмытылған - мақсат;

– әлеуметтік мақұлданған мақсаттардан да, оларға жетудің жолдарынан да көрінетін репрессия (немесе шындықтан қашу) (маскүнемдер, нашақорлар, үйсіз адамдар және т.б.);

– бүлік, екі мақсатты да, әдістерді де жоққа шығарады, бірақ ұмтылады [9].

Мертон девиантты емес мінез-құлықтың жалғыз түрі конформальды деп санайды, оған қол жеткізу мақсаттары мен құралдарымен келісілген. Мертон типологиясы ауытқудың жалпы қабылданған нормалар мен стандарттарға теріс қатынасының нәтижесі емес екендігіне назар аударады. Мысалы, ұры қоғамдық мақұлданған мақсатты – материалдық әл-ауқаттан бас тартпайды, ол өзінің мансабына алаңдайтын жас жігіт сияқты құлшыныспен ұмтыла алады. Бюрократ жалпыға бірдей қабылданған жұмыс ережелерінен бас тартпайды, бірақ оларды абсолютті деңгейге дейін жеткізіп, тым нақты түрде орындайды. Сонымен бірге ұры да, бюрократ та девиантты.

Девиантты мінез-құлықтың кейбір себептері табиғатта әлеуметтік емес, бірақ биопсихикалық. Мысалы, алкоголизмге, нашақорлыққа, психикалық бұзылуларға

бейімділік ата-анадан балаларға берілуі мүмкін. Девиантты мінез-құлық әлеуметтануында оның пайда болу себептерін түсіндіретін бірнеше бағыт бар. Сонымен, Мертон «аномия» түсінігін қолдана отырып (ескі нормалар мен құндылықтар бұдан әрі нақты қатынастарға сәйкес келмейтін және жаңалары әлі қалыптаспаған қоғамның жағдайы), девиантты мінез-құлықтың қоғам алға қойған мақсаттарға сәйкес келмеуі және оған ұсынатын тәсілдер деп санайды. жетістіктері. Қактығыс теориясына негізделген бағыттың бөлігі ретінде, егер олар басқа мәдениеттің нормаларына сүйенсек, мінез-құлықтың әлеуметтік заңдылықтары ауытқып отырады деп тұжырымдалады. Мысалы, құқық бұзушы белгілі бір субмәдениеттің иесі ретінде қарастырылады, ол белгілі бір қоғамда қалыптасқан мәдениет түріне қайшы келеді. Қазіргі заманғы бірқатар отандық әлеуметтанушылар ауытқудың қайнар көздері – қоғамдағы әлеуметтік теңсіздік, әртүрлі әлеуметтік топтардың қажеттіліктерін қанағаттандыру қабілетіндегі айырмашылықтар деп санайды.

Ауытқу адамның бастапқы әлеуметтену процесінде пайда болады. Бұл адамның өткен және қазіргі кездегі мотивациясын, әлеуметтік рөлдері мен мәртебесін қалыптастырумен байланысты, олар бір-біріне қайшы келеді. Мысалы, оқушының рөлі баланың рөлімен сәйкес келмейді. Адамның мотивациялық құрылымы табиғатта екі мағыналы болып келеді, оның құрамында іс-әрекеттің оң (конформальды) және теріс (девиантты) себептері бар.

Әлеуметтік рөлдер адам өмірінің процесінде үнемі өзгеріп отырады, конформды немесе девиантты мотивтерді күшейтеді. Мұның себебі – қоғамның дамуы, оның құндылықтары мен нормалары. Девиант болған нәрсе қалыпты болады (конформды) және керісінше [10; 11].

Таңбалау теориясы біздің өмірімізді анықтайтын қарапайым рөлдерге қатысты емес, қоғам девиантты рөлдер, стигматикалық рөлдер немесе әлеуметтік стигма деп аталатын девиантты мінез-құлықты қамтамасыз

ететін ерекше рөлдерге қатысты емес. Әлеуметтік рөл – бұл мінез-құлықтан күту жиынтығы. Әлеуметтік рөлдер кез-келген қоғамның немесе топтың ұйымдастырылуы мен жұмыс істеуі үшін қажет. Біз пошта қызметкерінен, мысалы, өзінің жұмысын қалай жасау керектігі туралы белгілі бір ережелерді сақтауын күтеміз.

Таңбалау теориясы адамдарға қолданылатын белгілер олардың мінез-құлқына әсер етеді, атап айтқанда теріс немесе брендтік белгілерді пайдалану девиантты мінез-құлыққа ықпал етеді деп болжайды. Олар өздігінен орындалатын пайғамбарлыққа айналады: заттаңбасы бар адам бұл шешімнің негізгі мағынасына сәйкес келетін басқа таңдау жоқ. Демек, таңбалау теориясы әлеуметтік бас тартуды әлеуметтік масқараның «белгілерге» шектеулі реакциясы арқылы болдырмауға болады және моральдық наразылықты төзімділікпен алмастырады.

Девиантты мінез-құлықтың көптеген түрлерінің болуы сол түрлерді бағалайтын көптеген реттеуші талаптармен байланысты. Осыған байланысты, әлеуметтік ауытқулардың сипаттамалары біркелкі емес, сондықтан мінез-құлықтың қай түрін девиантты деп санауға болатындығын анықтаған кезде зерттеушілерде келіспеушіліктер кездеседі.

Деструктивтіліктің табиғатын зерттеудегі методологиялық құндылық ауытқуларды, ең алдымен, нақты әлеуметтік-тарихи контексте, тұлға мен қоғамның қарым-қатынасында қарастыратын Э.Фроманың көзқарасымен ұсынылған [12].

Пікіргалас. Әлеуметтік ауытқуларды жіктеу әрт-үрлі көзқарастардан құрылады. Ғылыми әдебиеттерде келесі негіздерге негізделген типологиялар бар: бұзу субъектісі бойынша, ауытқу деңгейі бойынша, бұзылған нормалардың түріне сәйкес және т.б. Ауытқудың сипаттамалары мен айырмашылықтары туралы егжей-тегжейлі біз тек типологиялардың қысқаша сипаттамасын қарастырамыз.

Бұзу субъектісі тақырыбына сәйкес жеке және топтық ауытқулар ажыратылады. Егер

біріншісінде моральдық-құқықтық талаптарды бір адамның бұзуы қарастырылса, онда екіншісінде жағымды нормаларға ашық түрде қарама-қайшы әрекет етуі «мәдениеті» ұқсастығын тудыратын девиантты мінез-құлық әлеуметтік топтың көрінісі. Девиантты мінез-құлықты ынталандыратын тұтас девиантты субмәдениет пайда болады.

Ауытқу саласына қарай келесілер болады: мәдени – яғни белгілі бір қоғамның мәдени нормалардан ауытқуы және жеке ұйымдағы психикалық ауытқулар: невроздар, психология және т.б.

Ауытқу деңгейіне қарай, келесідей жіктеледі: бірінші дәрежелі, олар қоғамда қабылданған мәдени нормаларға сәйкес келеді және әзіл, қателіктер, эксцентрициілер ретінде қарастырылады және екінші дәрежелі деп саналады егер адамды – айналадағы әлеуметтік топ немесе ресми ұйымдар моральдық-құқықтық нормаларды бұзушы ретінде ашық таныса, іс-әрекетіне қарай белгілі бір санкциямен байланысты болады.

Кең мағынада, девиация кез келген ауытқуды білдіреді. С.С.Фролов: «Индивид немесе топтың жалпы қабылданған нормаларға сәйкес келмейтін әрекеті, нәтижесінде олар осы нормаларды бұзады» [13]. Кудряцев бұқаралық бөліну мен белгілі бір тұрақтылыққа нұсқайды: «Әлеуметтік ауытқулар белгілі бір масса, тұрақтылық және ұқсас әлеуметтік жағдайлардағы таралумен сипатталатын әлеуметтік нормалардың бұзылуы ретінде анықталуы мүмкін», – деп анықтама береді [14].

Девиантты мінез-құлықты жіктеуді адам қызметінің саласына сәйкес жүргізуге болады. Осыған сәйкес, өндіріс және еңбек саласында экономикалық ұрлық, дұрыс емес басқару және т.б. пайда олады; тарату саласында – парақорлық, әлеуметтік паразитизм; саяси өмір саласында – мансапшылдық, бюрократия, ұлтшылдық, экстремизм; рухани өмір саласында – мәдениеттің жетіспеуі; қарым-қатынас саласында дөрекілік, өзімшілдік, дөрекілік, менмендік.

Жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқын зерттеудің интегралды тәсілі оның

бағытына қарай девиацияның түрін де зерттеу. Осы негізде келесі түрлер бөлінеді: деструктивті – жеке басына зиян келтіретін ауытқулар (алкоголизм, нашақорлық, суицид); ассоциативті түрде адамдарға зиян келтіреді (еңбек тәртібін бұзу, бұзақылық); заңға қайшы түрде – моральдық және құқықтық нормалардың өрескел бұзылуымен байланысты, тұтастай қоғам үшін теріс салдарларға әкеледі (тонау, бандитизм, терроризм) [15].

Әлеуметтік ауытқулардың барлық қарастырылған жіктеулерін өте шартты және салыстырмалы деп атауға болады, біріншіден, әртүрлі ауытқулардың арасында нақты шекаралар жоқ, екіншіден, олардың өзара тәуелділігі бар, үшіншіден, уақыт өткен сайын ауытқу өлшемдері тарихи дәуірге байланысты, айтарлықтай тәуелді. көптеген басқа факторлар: тұлғаның мінез-құлық мотивтері, көріністердің ашықтығы және конформизм дәрежесі, адамдардың мәдениеті, топтық дәстүрлер, діни нормалар және т.б.

Әлеуметтік ауытқулардың барлық қарастырылған жіктеулерін шартты және салыстырмалы деп атауға болады. Біріншіден, әртүрлі ауытқулардың арасында нақты шекаралар жоқ, екіншіден, олардың өзара тәуелділігі бар, үшіншіден, уақыт өткен сайын ауытқу өлшемдері тарихи дәуірге байланысты, айтарлықтай тәуелді, сәйкесінше, көптеген басқа факторлар да әсер етеді: тұлғаның мінез-құлық мотивтері, көріністердің ашықтығы және конформизм дәрежесі, адамдардың мәдениеті, топтық дәстүрлер, діни нормалар және т.б. [16-18].

Көбіне ауытқу формаларын қарастыру барысында зерттеушілер оларды тек атайды және сипаттайды: қылмыс, терроризм, нашақорлық және т.б., нақты девиантты мінез-құлық формасы туралы түсінік бермейді. Осыған байланысты девиантты мінез-құлыққа нақты түсінік берген жөн деп ойлаймыз. Девиантты мінез-құлық нысаны – бұл іс-әрекеттің белгілі бір дисфункционалды бағдарымен, әлеуметтік негіздерді тұрақсыздандыратын белгілі бір

нормалардың бұзылуымен сипатталатын ауытқудың ерекше түрі [19; 20].

Қорытынды. Девиантты мінез-құлық әртүрлі формада болады: алкогольизм, нашақорлық, кісі өлтіру, сыбайлас жемқорлық, қылмыс және т.б. Сонымен, девиантты мінез-құлықтың кейбір түрлерін және олардың таралу динамикасын қарастыру бірқатар қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

1. Девиантты мінез-құлық проблемаларын эмпирикалық зерттеу және теориялық түсіну отандық қоғамның даму тенденцияларына байланысты өзекті болып табылады;

2. Әлеуметтік нормалардан ауытқу, олардың әртүрлілігіне қарамастан, олардың тіршілік етуін қолдайтын кейбір жалпы себептерге ие және кейде олардың өсуіне және таралуына әкеледі. Негізінде, олар әлеуметтік дамудың объективті және субъективті қарама-қайшылықтарына түседі, олар жеке адамның әлеуметтік ортамен қарым-қатынасын бұзады және қолданыстағы реттеу жүйесіне сәйкес келмейтін жеке тұлғалардың мінез-құлық формаларына әкеледі. Сонымен қатар, сол қарама-қайшылық «әлеуметтік жағымсыз мінез-құлықтың (қылмыс, маскүнемдік, өзін-өзі өлтіру) және әлеуметтік тұрғыдан мақұлданған (танымдық автономия, шығармашылық, тұрмыстық белсенділік) негізінде болуы мүмкін».

3. Девиантты мінез-құлықтың жалпы заңдылығы - бұл әлеуметтік патологияның бірнеше нысанын индукциялау формасын қабылдауға болатын салыстырмалы түрдегі тұрақты қатынастардың фактісі, егер бір құбылыс екіншісін күшейтсе, ауытқудың кейбір формаларының таралуын басқалар

анықтайды, девиантты әрекеттердің біріне жасөспірімнің қатысуы оның басқасына қатысы болу ықтималдығын арттырады. Мысалы, темекі шегу алкоголь мен есірткіні қолдануға итермелейді және олар өз кезегінде өзіне де, қоршаған ортаға да бағытталған агрессивтіліктің факторына айналады;

4. Девиантты мінез-құлық субъектілерін жасарту және феминизациялау байқалуда, жасалған қылмыстардың, топтардың және девианттық мінез-құлық субъектілерінің феминизациясының, жасалған қылмыстардың қатыгездігі;

5. Девиантты мінез-құлықтың жағымсыз түрлерімен күресуде ауытқудың анықталған себептерін ескере отырып, профилактикалық жұмыс маңызды рөл атқарады.

Девиантты мінез-құлықтың маңызды себебі – бұл әлеуметтік (жауынгерлерді қоса), техногендік және табиғи апаттар. Олар адамдардың психикасын бұзады, әлеуметтік теңсіздікті арттырады, құқық қорғау органдарының бөлінбеуін тудырады, бұл көптеген адамдардың девиантты мінез-құлықтың объективті себебі болады. Мәселен, Шешенстандағы, Чернобыльдағы және жер сілкінісімен ұзаққа созылған қарулы қақтығысымыздың салдарын еске түсіре аламыз.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, әр түрлі теріс ауытқулар мен процестердің әлеуметтік салдары туралы мәселені әр түрлі деңгейдегі қоғам талқылауы керек, жалпы девиантты мінез-құлықтың пайда болуына себеп болатын негізгі факторларды, атап айтқанда оның зорлық-зомбылық, алкогольизм және анестезия сияқты көріністерін зерттеу қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- [1] Aitchison, J. (2012). *Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon*. John Wiley & Sons.
- [2] Rodger, J. J. (2008). *Criminalising Social Policy. Anti-Social Behavior and Welfare in a De-civilised Society*. Cullumpton/Devon: Willan Publishing.
- [3] Wilson, C. J., & Deane, F.P. (2010). Help-negation and suicidal ideation: The role of depression, anxiety, and hopelessness. *Journal of Youth and Adolescence*, 39, 291-305. <https://doi.org/10.1007/s10964-009-9487-8>
- [4] Дубинин Н.П. Генетика, поведение, ответственность / Н.П.Дубинин, И.И.Карпец, В.Ц. Кудряцев. – М., 1998. – 289 с.

- [5] Беличева С.А. Характеристика современного состояния проблем девиантного поведения несовершеннолетних и пути ее решения // Проблемы социальной работы в России: Материалы 1 национальной конференции. – М., 1995. – С.91-95.
- [6] Тард Г. Молодые преступники. – Санкт-Петербург, 2001. – 127 с.
- [7] Шипунова Т.В. Подходы к объяснению преступности противостоение или взаимодополнение // Социологические исследования. – 2006. – № 1. – С.32-39.
- [8] Dwyer, A. (2016). Youth gangs, violence and social respect: Exploring the nature of provocations and punch-ups [Review of the book by Rob White] *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 5(4), 154-156. <https://doi.org/10.5204/ijcjsd.v5i4.364>.
- [9] Мертон Р. К. Социальная структура и аномия // Социология преступности: Современные буржуазные теории / пер. с франц. Е.А.Самарской; ред. пер. М.Н.Грецкий. –М.: Прогресс, 1966. – С.299-313.
- [10] Гишинский Я.И. Девиантология; социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». – СПб: Юридический центр Пресс, 2004. – 520 с.
- [11] Berdibayeva, S., Garber, A., Ivanov, D., Satybalдина, N., Smatovad, K., & Yelubayeva, M. (2016). Identity crisis" resolution among psychological correction of deviant behavior of adolescents – *Procedia. Social and Behavioral Sciences*, 217, 977-983. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.02.077>.
- [12] Фромм Э. Бегство от свободы. – М., 1995. – 165 с.
- [13] Фролов С.С. Социология. – М.: Логос, 1997. – 379 с.
- [14] Кудряцев В.Н. Преступность и нравы переходного общества. – М., 2002. – 237 с.
- [15] Denzin, N.K. (2010). Rules of conduct and the study of deviant behavior: Some notes on the social relationship. In M. McCall (ed.) *Friendship as a Social Institution*, 62-95. New York: Routledge.
- [16] Thibaut, J. W. (2017). *The Social Psychology of Groups* (1st published in 1987). New York: Routledge.
- [17] Zorrilla, B., Pires, M., Lasheras, L., Morant, C., Seoane, L., Sanchez, L., & Durbán, M. (2010). Intimate partner violence: Last year prevalence and association with socio-economic factors among women in Madrid, Spain. *European Journal of Public Health*, 20(2), 169-175. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckp143>.
- [18] Wolfe, S.E., Marcum, C.D., Higgins, G.E., & Ricketts, M.L. (2014). Routine cell phone activity and exposure to text messages: Extending the generality of routine activity theory and exploring the etiology of a risky teenage behavior. *Crime & Delinquency*, 62(5), 614-644. <https://doi.org/10.1177/001128714541192>.
- [19] Zotova, L.E., Prjazhnikov, N.S., Berezhnaja, M.S., Ermakov, V.A., & Melamud, M.R. (2016). Specific features of life situations in teenagers and young people, predisposed to deviant behavior. *International Journal of Environmental & Science Education*, 11(18), 11889-11897.
- [20] Змановская Е.В. Психология девиантного поведения: структурно-динамический подход: Дис. ... докт. психол.наук: 19.00.06. – СПб, 2006. – 446 с.

References

- [1] Aitchison, J. (2012). *Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon*. John Wiley & Sons.
- [2] Rodger, J.J. (2008). *Criminalising Social Policy. Anti-Social Behavior and Welfare in a De-civilised Society*. Cullumpton/Devon: Willan Publishing.
- [3] Wilson, C.J., & Deane, F.P. (2010). Help-negation and suicidal ideation: The role of depression, anxiety, and hopelessness. *Journal of Youth and Adolescence*, 39, 291-305. <https://doi.org/10.1007/s10964-009-9487-8>.
- [4] Dubinin N.P. Genetika, povedenie, otvetstvennost' / N.P.Dubinin, I.I.Karpec, V.C. Kudryacev. – М., 1998. – 289 s.
- [5] Belicheva S.A. Harakteristika sovremennogo sostoyaniya problem deviantnogo povedeniya nesovershennoletnih i puti ee resheniya // Problemy social'noj raboty v Rossii: Materialy 1 nacional'noj konferencii. – М., 1995. – S.91-95.
- [6] Tard G. Molodye prestupniki. – Sankt-Peterburg, 2001. – 127 s.
- [7] Shipunova T.V. Podhody k ob»yasneniyu prestupnosti protivostoyanie ili vzaimodopolnenie // Sociologicheskie issledovaniya. – 2006. – № 1. – S.32-39.

- [8] Dwyer, A. (2016). Youth gangs, violence and social respect: Exploring the nature of provocations and punch-ups [Review of the book by Rob White] *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 5(4), 154-156. <https://doi.org/10.5204/ijcjsd.v5i4.364>.
- [9] Merton R. K. *Social'naya struktura i anomiya // Sociologiya prestupnosti: Sovremennye burzhuaznye teorii / per. s franc. E.A.Samarskoj; red. per. M.N.Greckij. – M.: Progress, 1966. – S.299-313.*
- [10] Gilinskij Ya.I. *Deviantologiya; sociologiya prestupnosti, narkotizma, prostitucii, samoubijstv i drugih «otklonenij».* – SPb: Yuridicheskij centr Press, 2004. – 520 s.
- [11] Berdibayeva, S., Garber, A., Ivanov, D., Satybaldina, N., Smatovad, K., & Yelubayeva, M. (2016). Identity crisis" resolution among psychological correction of deviant behavior of adolescents – *Procedia. Social and Behavioral Sciences*, 217, 977-983. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.02.077>.
- [12] Fromm E. *Begstvo ot svobody.* – M., 1995. – 165 s.
- [13] Frolov S.S. *Sociologiya.* – M.: Logos, 1997. – 379 s.
- [14] Kudryacev V.N. *Prestupnost' i navy perekhodnogo obshchestva.* – M., 2002. – 237 s.
- [15] Denzin, N.K. (2010). Rules of conduct and the study of deviant behavior: Some notes on the social relationship. In M. McCall (ed.) *Friendship as a Social Institution*, 62-95. New York: Routledge.
- [16] Thibaut, J. W. (2017). *The Social Psychology of Groups* (1st published in 1987). New York: Routledge.
- [17] Zorrilla, B., Pires, M., Lasheras, L., Morant, C., Seoane, L., Sanchez, L., & Durbán, M. (2010). Intimate partner violence: Last year prevalence and association with socio-economic factors among women in Madrid, Spain. *European Journal of Public Health*, 20(2), 169-175. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckp143>.
- [18] Wolfe, S.E., Marcum, C.D., Higgins, G.E., & Ricketts, M.L. (2014). Routine cell phone activity and exposure to text messages: Extending the generality of routine activity theory and exploring the etiology of a risky teenage behavior. *Crime & Delinquency*, 62(5), 614-644. <https://doi.org/10.1177/0011128714541192>.
- [19] Zotova, L.E., Prjzhenkikov, N.S., Berezhnaja, M.S., Ermakov, V.A., & Melamud, M.R. (2016). Specific features of life situations in teenagers and young people, predisposed to deviant behavior. *International Journal of Environmental & Science Education*, 11(18), 11889-11897.
- [20] Zmanovskaya E.V. *Psixologiya deviantnogo povedeniya: strukturno-dinamicheskij podhod: Dis. ... dokt. psihol.nauk: 19.00.06. – SPb, 2006. – 446 s.*

Типы, формы и динамика девиантного поведения подростков

Г.Баялиева¹, Т.Н.Жундыбаева¹

*¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)*

Аннотация

В статье рассматриваются типы, формы и динамика девиантного поведения, которые в настоящее время распространены среди подростков. Термин «девиантный» также сгруппирован в ряд ведущих теоретических областей, биологических, психологических и социальных наук, в которые в областях исследований преобладают концептуальные подходы иностранных исследователей к вариациям. Описаны области и уровни отклонений, встречающихся у подростков. Изучение девиантного поведения подростков требует его отделения от других групп населения и определения конкретных социальных показателей девиации. При определении характеристик девиантных подростков необходимо учитывать возрастные особенности и ряд социальных жизненных ситуаций, которые непосредственно определяют и поддерживают высокий уровень отклонений в обществе.

Ключевые слова: девиант, девиантное поведение, подростковый возраст, психология, социология, отклонение, социальное отклонение, субъект.

Types, forms and dynamics of deviant behavior of teenagers

G. Bayaliyeva¹, T.N. Zhundybayeva¹

¹*Abai Kazakh National Pedagogical University
(Almaty, Kazakhstan)*

Abstract

The article discusses the types, forms and dynamics of deviant behavior, which are currently common among adolescents. The term “deviant” is also grouped into a number of leading theoretical fields, biological, psychological and social sciences, in which the conceptual approaches of foreign researchers to variations dominate in the fields of research. The areas and levels of abnormalities found in adolescents are described. Studying the deviant behavior of adolescents requires its separation from other population groups and the determination of specific social indicators of deviation. When determining the characteristics of deviant adolescents, it is necessary to take into account age-related characteristics and a number of social life situations that directly determine and maintain a high level of deviations in society.

Keywords: deviant, deviant behavior, adolescence, psychology, sociology, deviation, social deviation, subject.

Редакцияға 10.09.2020 қабылданды

МРНТИ 14.07.07

**С.Д. АБИШЕВА¹, З.Н. ПОЛЯК¹, М.С. АСЫЛБЕКОВА²,
Д.А. САБИРОВА¹, М.К. АБАЕВА¹**

¹ *Казахский национальный педагогический университет имени Абая,*

² *Специализированный лицей № 165 (Алматы, Казахстан),*

s.abisheva@mail.ru; zinaida-polyak@yandex.kz; darkir@mail.ru; dinasabirova_84.kz@mail.ru; madina_abaeva@mail.ru; <https://doi.org/10.51889/2020-4.2077-6861.20>

**ИССЛЕДОВАНИЯ СФОРМИРОВАННОСТИ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ
У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ РУССКОЯЗЫЧНЫХ ШКОЛ ГОРОДА АЛМАТЫ**

Аннотация

В рамках проекта КазНПУ им. Абая и НИУ ВШЭ (Москва) «Исследование сформированности навыков чтения учащихся начальной школы и факторов, ее определяющих» была проведена оценка прогресса в обучении чтению среди первоклассников 11 школ с русским языком обучения г. Алматы. Она носила глубинный характер и включала комплексную систему оценивания развития ребенка. Эта система связывает различные результаты, полученные в разные оценочные срезы: образовательные, метапредметные, индивидуально-личностные. В ходе диагностики детей было администрировано два инструмента когнитивного оценивания: тест словарного запаса и тест навыков чтения, состоящий из нескольких заданий. Тест для диагностики ранних навыков чтения состоит из четырех блоков, соответствующих четырем этапам развития навыков чтения у детей. Анализ шкалы в рамках современной теории тестирования позволяет глубоко проанализировать характеристики функционирования отдельных заданий и теста в целом, а также получить результаты измерения на интервальной шкале. Важнейшими результатами первичного анализа результатов оценивания стало отсутствие различий в навыках чтения между девочками и мальчиками, пришедшими в школы, и преимущество мальчиков по шкале словарного запаса. Проведенный анализ позволит уточнить содержание дальнейших этапов исследования с целью объяснить полученные результаты и содержательно их интерпретировать.

Ключевые слова: обучение чтению; первоклассники; iPIPS; стартовая диагностика; измерение прогресса.